

ISSN 2091-5616

AGRO ILMU

3 (53) SON, 2018

Этик келиб чиқиши билан бир-биридан фарқ	
тан сигирларнинг сут маҳсулдорлиги	60
ИРКАШЕВ, О.РИЗАЕВ. Қорамолчиликни	
ривожлантиришда сунъий уруғлантиришнинг аҳамияти	61
ЛИЧЕВ. Қарнабчўл шароитида сур қорақўл	
ларида гул кўрсаткичларининг намоён бўлиши	62
ЎЧҚОРОВА, А.ФАФУРОВ. Эрон Ислом	
тубликасининг Розий номидаги Вакцина ва	
эраткалар институтида ишлаб чиқарилган	
териозга қарши вакцинанинг реактогенлик ва	
уногенлик хусусиятлари	63
ИЯЕВА, Д.ИСМАТУЛЛАЕВА, Т.БЕГМАТОВА.	
филактика инфекционных болезней тутового	
копряда	65
ЎХМОНБЕРДИЕВ, М.БОБОМУРОДОВ,	
АКИМОВА. Закладка плантации из окулянтов	
ут в районах Кашкадарьинской области	66
ЎЖАБОВ. Тутнинг янги селекцион номерлари	
ларининг ўзлаштирилиш коэффициенти	68

ИРРИГАЦИЯ-МЕЛИОРАЦИЯ

АМСИЕВ, Б.КАМИЛОВ, М.ЗИЯТОВ,	
ШОНҚУЛОВ. Ғўзани суғориш ва минерал	
лар билан фертигация усулида озиклантириш	69
ЖАБОВ, Т.РАЖАБОВ. Ирригация эрозиясига	
аҳамият берган майдонларда ғўза билан бирга	
эрозия экинлар экишнинг аҳамияти	71
ЎРЖАНОВ, И.РУЗИЕВ, У.ИКРОМОВА.	
арё вилоятда ерларнинг шўрланиш тоифалари	
ашувининг ўзгаришларини географик	
радиотизимида ишлаб чиқиш	72
ЎЙДИНОВ. Маъдан ўғит меъёрларининг кузги	
қилишнинг қишқартириш даражаси, бошогининг таснифи,	
амда сомон ҳосили миқдорларига таъсири	74
ЎПОВ, Д.ҚУВВАТОВ. Зовурларнинг мелиорация	
адиган ерлар гидрогеологик шароитига таъсири	75
РҚУЛОВ. Шўр ерларда етиштирилладиган	
буғдойни суғориш тартиблари	77
ҚАЯРОВ, Д.ҚДЫРБАЕВ. Новый способ и	
спользования органических удобрений	78
ЎНАЗАРОВ. Тупроқдаги минерал ўғитлар	
ларининг мош дони физик-технологик	
қилишларига кейинги таъсири	79
ҚУРАХМОНОВ, Ш.РАХМОНОВ. Турли қатор	
экинларида суғоришнинг ғўза	
ривожланишига таъсири	80
ЗИҚОВА, А.САНАҚУЛОВ.	
ўғитларнинг ғўза метаболизмига таъсири	82
ПОМОВ, Д.АБДУРАХМОНОВА,	
МАНАЗАРОВ, Ж.БОЙҚУЛОВ. Геодезик тўр	
этишда замонавий технологиялардан фойдаланиш	83
ЎИМБЕТОВ. Тупроқ унумдорлигини	
қилишнинг муҳим масалалари	84
ЎИЕВ, Р.ОРИПОВ. Ўтмишдош экинларнинг	
қилишнинг агрофизик хоссаларига ва кузги	
қилиш ҳосилдорлигига таъсири	86
КРОВСКАЯ, Ш.ОРИПОВ. Результаты изучения	
распределения общей биомассы	
ра на богаре	87
ЎШАНБИЕВ, Э.БЕРДИЕВ. Минерал	
қилишнинг қорақанд – зирк уруғ қўчатларининг	
қилиш стандарт қўчатларининг чиқишига таъсири	88
ЎШОЕВ, А.РАҲИМОВ, Д.НОРМУРОДОВ.	
қилишладиган ерларда қаттиқ буғдой етиштиришда	

экин муддатлари ва ўғитлаш меъёрларининг таъсири	88
Ҳ.ИСМОИЛОВА, Ф.ИСМОИЛОВ.	
Тупроқнинг механик, сув-физик хоссалари	91
Қ.ДАВРОНОВ, Ш.ИБРАГИМОВ. Суспензия	
сифатида суюқ азотли ўғитларни қўллашнинг	
ғўза ҳосил салмоғининг кўпайишига таъсири	93
А.ЖУМАНОВ. Қор ва ёмғир сувларининг	
узум ҳосилдорлигига таъсири	94
М.ЯКУБОВ, Д.ҚУВВАТОВ. Суғоришда	
коллектор-зовур сувларидан қўшимча фойдаланиш	95
К.ИСАКОВ, Х.НАЗАРОВ, К.ТУХТАМИШОВ.	
Лалмикорликда ем-хашак экинларининг аҳамияти	97
Э.КАРИМОВ, Ш.АДИЗОВ, О.АМИРБЕКОВ,	
Қ.ЖУРАЕВ. Тупроқ шўрланиш картограммаларини	
тузиш ва ундан фойдаланишни ташкил этиш	98

МЕХАНИЗАЦИЯ

М.ТОШБОЛТАЕВ, Ж.НОРЧАЕВ. Исследование	
процесса подачи лука - почвенной массы	
на рабочую поверхность сепарирующего элеватора	100
И.АШИРБЕКОВ, Б.ХАКИМОВ. Об эффективном	
использовании намагниченного биоэтанолового	
топлива в ДВС.	101
Б.ШАЙМАРДАНОВ, Р.МИРСАИДОВ,	
С.МАМАДЖАНОВ, Ш.НИШАНАЛИЕВ,	
Ш.РАВШАНОВ, Д.ИБРАГИМОВ. О включении	
высокоэффективной техники в реестр	102
Х.КАРИМОВА, М.АЪЗАМОВ. Исследование	
моделей выбора оптимального варианта развития	
производства фермерских хозяйств	103
Т.ХУДОЙБЕРДИЕВ, А.ХУДОЁРОВ,	
Д.РУСТАМОВА, А.АБДУМАННОПОВ. Янги	
агрегатнинг тузилиши ва уни интенсив	
боғдорчиликда ишлатилиши	105
Ш.ИМОМОВ, З.МАМАДАЛИЕВА, Э.ШОДИЕВ,	
К.УСМОНОВ, Ш.МУСУРМОНОВ. О тепловом	
режиме брожения органических отходов	106
А.ДАДАХОДЖАЕВ. К определению условия	
движения гранул по поверхности	
горизонтальной неподвижной тарелки	108

ИҚТИСОДИЁТ

З.МУРОДОВА. Фермер хўжаликлари ишлаб	
чиқариши учун талаб этиладиган техника	
воситалари таркиби ва миқдорини аниқлаш	109
Ғ.ШАДМАНОВА, Б.РАХМАНКУЛОВА. Пахта	
хомашёси сифатини такомиллаштиришни иқтисодий	
математик моделлар орқали таҳлил қилиш	111
Ғ.ДУСМУРАТОВ. Қишлоқ хўжалигини инновацион	
ривожлантиришда давлат-хусусий шерикчилиги	112
Т.НУРЫМБЕТОВ. Қишлоқ хўжалиги ишлаб	
чиқаришини диверсификациялашда	
бенчмаркингни қўллашнинг аҳамияти	114
А.МАДАЛИЕВ. Технологик харита – деҳқоннинг	
йўл харитаси	115
Т.ФАЙЗУЛЛАЕВА, С.ИКРАМОВА. Қишлоқ	
хўжалигини ривожлантиришда замонавий суғориш	
усулларини қўллашнинг аҳамияти	117
С.РУСТАМОВА. Туризмни ривожлантириш	
– инвестицияларни жалб этишнинг ўзига хос йўли	119
Т.ҒОЗИЕВ, С.ПАРДАЕВ, И.БОБОБЕКОВ.	
Олим, ташкилотчи ва ҳаёт. мех.иқтисод. вост.	120

ПАХТА ХОМАШЁСИ СИФАТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИ ИҚТИСОДИЙ МАТЕМАТИК МОДЕЛЛАР ОРҚАЛИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

In article it is proved ways increase of efficiency and development of the innovative approach of a clap-row. Currently, the e and quality of raw cotton produced is determined by the need of the textile and clothing industry. Based on this, a model of the coefficient of change in the increase and decrease in the purchase price of cotton has been developed and investigated.

шлюк ҳўжалигининг етакчи тармоғи ҳисобланган пахтак соҳасида янги, манба тежовчи агротехнологияларрий этиб, мўл ва сифатли ҳосил етиштириш долзарб ҳисобланади.

Ўзбекистон Президенти томонидан ташаббус қилинган йилнинг мувофиқ, тўқимачилик саноати корхоналари ишдан харид қилинадиган пахта хомашёси нархи фержалликларининг ҳақиқий ҳаражатларини ва рентабелли таҳлил қилишдан келиб чиқиб, шартнома асосида (анади ва давлат эҳтиёжлари учун ўрнатилган нарх) г паст бўлмаслиги лозим. Шунини таъкидлаш лозимки, катимизда тўқимачилик саноатини янада ривожлантириш, пахта толасини қайта ишлашни кенгайтириш ва қўшимча қийматга эга тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқариш кўпайтириш давлат сиёсатининг устивор йўналишидир. Пахта ҳосилдорлигини оширишнинг асосини тола сифатини яхшилаш ҳисобланади.

Ор иқтисодиёти шароитида пахта хомашёсини етиштириш ҳажми ва сифат таркиби тўқимачилик ҳамда тикувсаноатининг талаблари билан аниқланади. Улар юқори миқдордаги маҳсулот ишлаб чиқариш учун пахта хомашёсининг тури ва саноат навларига ўз талабларини қўяди. Ушбу талаблар агар енгил саноат тармоғи пахта хомашёсини ишлаб чиқарувчи фермер ҳўжалиқларида иқтисодиётни уйғота олган ҳоллардагина бажарилади.

Ўзбекистонда истиқлол йилларида ярашган 110 дан зиёд янги гўза навларидан 30 дан ортиғи Давлат реестрига киритилган. Шулардан саноат димматли бўлган тола турларини берувчи С-6524, С-6532, “Бухоро-6”, “Омад” ва бошқа мавжуд.

2011 йилда республикада 3500,0 минг тоннага яқин пахта хомашёси, 2012–20 йилларда пахта етиштириш ҳажми сақланиб қолди, 2015 йилда 3 миллион тоннадан ортиқ пахта хомашёси тайёрланган. Пахта хомашёсини тайёрлаш ҳажми шундай ўсиши республика бўйича 2010 йилга нисбатан толаси ишлаб чиқаришнинг 3,3 фоизга, пахта уруғи етиштиришнинг 3,4 фоизга ва линг етиштиришнинг 4,8 фоизга имкон берди [2, 3]. Шунингдек, ип газлама, ва газмол ҳамда пахта хомашёсидан тайёрланган маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажми ҳам ошди. Бундан барқаси енгил саноат тармоқларини ривожлантириш белгиланган ижобий тенденциясидан далолат беради.

Шунингдек енгил саноат тармоқлари ва пахта эканининг самарадорлигини янада оширишнинг муҳим оларидан бири бўлиб, тўқимачилик ва тикувчилик ва, шунингдек хорижий истеъмолчилар талабларига тадиган пахта турлари ва навларини етиштиришнинг яхши етиш ҳисобланади. Бу жаҳон бозоридан рақобатбардорлиги юқори сифатли тўқимачилик маҳсулотларини чиқариш имконини беради.

Пахта гап пахта хомашёси етиштирувчиларни енгил учун фойдасиз бўлган селекция навларини етиштиришнинг ортиб келишига ундовчи механизмни яратиш ҳақида гап.

Шунингдек назарда тутиш лозимки, вақти келиб пахта хомашёсини етиштириш ва тайёрлашнинг юзага келган таркиби-талаблар таркибида ҳам ўзгаришлар бўлиши мумкин.

Умумий кўринишда, i - тур толали пахта хомашёсини ишлаб чиқаришнинг оширишнинг рағбатлантириш учун i - тур толали пахта хомашёсини харид нархида оширувчи тузатиш коэффициентини ҳисоблаш формуласини тавсия қиламиз:

$$K_i = \frac{C_i + (C_{i-1} - C_i) \times (P_{ip} - P_{i\phi})}{C_i} : P_{i\phi}, \quad (1)$$

бу ерда: K_i - i - тур толали пахта хомашёсини харид нархида оширувчи тузатиш коэффициенти, C_i - 1 тонна i - тур толали пахта хомашёсининг ўртача харид нархи, C_{i-1} - 1 тонна $i-1$ тур толали пахта хомашёсининг ўртача харид нархи, P_{ip} - i - тур толали пахта хомашёсини тайёрлашнинг талаб этиладиган фоизи, $P_{i\phi}$ - i - тур толали пахта хомашёсини тайёрлашнинг амалда юзага келган фоизи.

i - тур толали пахта хомашёсини тайёрлашнинг оширилишига жарима солиш учун пасайтирувчи тузатиш коэффициенти (K_i^*) қуйидаги формула бўйича ҳисобланади:

$$K_i^* = \frac{C_i - (C_i - C_{i+1}) \times (P_{i\phi} - P_{ip})}{C_i} : P_{ip}, \quad (2)$$

Енгил саноат пахта маҳсулотининг асосий истеъмолчиси бўлгани ҳолда пахта хомашёсини етиштириш ва тайёрлашнинг сифат таркибига бевосита таъсир кўрсатиши лозим. Нархни шакллантиришнинг стратегик масалаларига даҳл қилмасдан, пахта хомашёси харид нархини асослашда ва тасдиқлашда иштирак этгани ҳолда, енгил саноат амалдаги харид нархларига тузатиш коэффициенти таркибини тақлиф этиш орқали ўзига керакли бўлган пахта хомашёсини тайёрлашнинг сифат таркибига тезкор таъсир кўрсатиши мумкин. Шундай бўлганда, пахтачилик фермер ҳўжалиқлари пахта-нинг енгил саноат талабларини қондирувчи селекция навларини етиштиришдан иқтисодий манфаатдор бўлади.

Илмий манбаларнинг таҳлили шунини кўрсатадики, пахта селекция навлари самарадорлигини баҳолаш мезони сифатида пахта нави ҳосилдорлиги ва ундан саноат маҳсулотини чиқариш (олиш) даражаси кўрсаткичлари асос бўла олади. Дарҳақиқат, пахта ҳосилдорлиги даражаси бутун агротехнологик, иқтисодий ва бошқа тадбирларни самарадорлигини акс эттирувчи (умумлаштирувчи) кўрсаткич ҳисобланиб, у ҳўжалиқда олинадиган даромад (фойда) даражасини аниқлаб беради. Шу билан бирга пахта селекция навидан олинадиган хомашё ёки бошқа саноат маҳсулотини сифати саноат талабаларига мос бўлиши керак. Шундай ҳолдагина навнинг самарадорлик баҳоси юқори ҳисобланади.

Шулардан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, пахта навларини ҳўжалик ва саноат талабаларига мослигини баҳолаш мезони сифатида пахта ҳосилдорлиги ёки даромад (фойда) даражаси бўлиши мақсадга мувофиқдир. Ушбу мезонларни ҳисобга олганда, пахта селекция навини баҳолаш шартлари бўлиб, пахта навлари сифатини тавсифловчи кўрсаткичлар ҳисобланади. Шартли равишда уларни уч тоифага бўлиш мумкин. Биринчи тоифага шундай пахта навини тавсифловчи ҳўжалик ва саноат кўрсаткичлари киритиладики, қайсики, уларнинг қиймати ошиши билан ишлаб чиқариш самарадорлиги ортиб боради. Масалан, пахта навидан тола чиқаришнинг фоизи қанча юқори бўлса, бу нав самарали ҳисобланади. Иккинчи тоифага пахта навини тав-

самардорлик пасайиб боради. Учинчи тоифа кўрсаткичлар қиймати маълум бир ораликда бўлиши лозим, саноат ҳамда хўжалик ишлаб чиқариш самарадорлигининг пасайишига йўл қўйилмайди.

Юқоридагиларни инобатга олганда самарали пахта навини танлашнинг моделини қуйидаги тенгламалар кўри-нишида ифодалаш мумкин. Пахта селекцион навини баҳо-лаш мезонининг энг катта қиймати, яъни

$$F(x) = \sum_{j=1}^z u_j x_j \rightarrow \max, \text{ ёки } F_0(x) = \sum_{j=1}^z u_j q_j x_j \rightarrow \max,$$

қуйидаги шартлар бажарилганда топиш талаб этилади:

$$\sum_{j=1}^z x_j = 1; \quad (3)$$

$$\sum_{j=1}^z a_{ij} x_j \geq \max_j \{a_j\}, \quad (i = 1, k_0), \quad (4)$$

$$\sum_{j=1}^z a_{ij}^0 x_j \leq \min_j \{a_j^0\} \leftarrow (i = k_0 + 1, k_1), \quad (5)$$

$$L_{ij} \leq x_j \leq L_{ij}^0, \quad (i = k_1 + 1, n) \quad (6)$$

Моделда қуйидаги белгилашлар қабул қилинган: $X_j - j$ - турдаги пахта селекцияси нави (номаълум ўзга-рувчи), $u_j - j$ - турдаги пахта селекция навининг ҳосил-дорлиги, $a_{ij} - j$ - турдаги пахта навининг биринчи тои-

та навининг иккинчи тоифага кирувчи $L_{ij} L_{ij}^0 - j$ - хи-

кўрсаткичлари, k, k_0, k_1 - турдаги пахта навининг учин-чи тоифа кўрсаткичлари энг катта ва энг кичик қийматла-ри, $n = k + k_0 + k_1$ - биринчи, иккинчи ва учинчи тои-

фага кирувчи кўрсаткичлари сони, бунда ; $F(F_0)$ - опти-маллик мезони.

Ушбу модель асосида пахта навларини баҳолаш, на-синаш станциялари тажриба натижалари ҳамда хўжалик фаолияти ахборотлари асосида амалга оширилган. Натижа-лар нафақат энгил саноат, қишлоқ хўжалиги, балким пах-та селекцияси ҳамда нав синаш станцияси мутахассислар учун ҳам муҳим ахборот манбаи бўлиб ҳисобланади.

Пахта селекцион навларини яратиш, пахта етиштири-ш учун қишлоқ хўжалиги техникаси, уни зараркунандалар в-касалликлардан ҳимоя қилиш учун генетика ҳамда биотех-нологиялар билан боғлиқ қатор масалалар муҳокама қили-нади. Пахтани дастлабки қайта ишлаш соҳасидаги муамма-лар ва ютуқларни кўриб чиқиш, пахта толасининг сифати-ни баҳолаш ва уни тўқимачиликда қайта ишлашга алоҳид-эътибор қаратилади.

Ишлаб чиқилган тола турлари бўйича пахта хомашёс-харид нархига оширувчи ва камайтурувчи тузатиш коэффи-циентларини ҳисоблаш алгоритмлари ёрдамида саноат учу-ўта зарур тола берадиган пахта хомашёсини етиштириш рағбатлантириш ва саноат талаби паст бўлган тола берадига пахта етиштиришни ва тайёрлашни чегаралаш мумкин.

Г.ШАДМАНОВ
профессор

Б.РАХМАНКУЛОВ
и.ф.н., доцент ТИҚХММ

АДАБИЁТЛАР:

1. Каримов И.А. Асосий вазифамиз - Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. - Тошкен Ўзбекистон, 2010. - Б. 72.
2. Саттаров Д. Сорт, почва, удобрение и урожай. - Тошкент.: Меҳнат, 1988. - 188 с.
3. Основные показатели социально-экономического развития Республики Узбекистан за 2000-2009 гг. - Тошкент.: Госкомстат РУз, 2001-2010.

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНТИРИШДА ДАВЛАТ-ХУСУСИЙ ШЕРИКЧИЛИГИ

The article analyzed the forms of implementation of public-private partnerships in innovative development of agriculture and revealed positive trends in its development.

Инновацион соҳада давлат-хусусий шерикчилиги ҳозир-ги вақтда ривожлантиришнинг замонавий реалликка жавоб берадиган, мамлакатнинг технологик, мол-мулк ва молия-вий салоҳиятини оширишга, илм-фан ва инновациялар соҳасида давлат мулкани бошқариш самарадорлигини ўсти-ришга имкон берадиган энг муҳим йўналишини ифода-лайди.

Ривожланишнинг инновацион йўлига ўтиш шароитида жамиятнинг технологик тараққиётини яратиш, тартибга солиш ва таъминлаш соҳасида давлатнинг роли сезиларли ўсади. Пиروвардида давлат миллий ғояни ва ривожланти-риш стратегиясини шакллантирувчи, уни амалга ошириш-нинг самарали механизмларини яратадиган ва иқтисодиёт-нинг барча тармоқларини ривожлантирувчи институтлар-ни шакллантирийдиган ўзига хос институт ҳисобланади.

Аграр соҳани ривожлантириш ҳолати миллий иқтисо-диётнинг муҳим қисми сифатида тармоқни барқарор тех-

нологик ривожлантириш бўйича янги механизмлар қўллашнинг ўта зарурлигини аниқлайди. Давлатнинг ас-сий вазифаси иқтисодиётнинг аграр секторидида инноваци-фаолиятни ташкил этиш ва рағбатлантириш ҳисобланад. Шубҳасиз, агросаноат мажмуасини ислоҳ қилишни ҳозирги мавжуд ҳолатида унинг айрим тармоқлари ва хў-жалик юритувчи субъектлар ўз имкониятлари ҳисобидан ин-новацион фаолиятни фаоллаштиришни таъминлайдиг-аҳволда эмас. Шунинг учун бу масалаларда давлатнинг ро-улкан ва эътирозсиз. Давлат-хусусий шерикчилиги при-ципларида давлат капиталининг фаол иштироки асоси инновацион фаолиятни ташкил этиш ва рағбатлантири-оптимал вариант ҳисобланади.

“Давлат-хусусий шерикчилиги” (ДХШ) термини дега-да давлат томонидан инновацион фаолиятда хусусий бизн-иштирокини рағбатлантирувчи механизмлардан фойдалани-тушунилади. ДХШ ресурсларни бирлаштиришга, фойда